

תוכן העניינים

טו

פתח דבר

שער ראשון: בין מחקר ללא מחקר

פרק 1: איכות המחקר

3	תוקף במחקר איכותני
6	תהליך בחינת תוקף המחקר
10	מהימנות במחקר האיכותני
14	הכללה במחקר האיכותני
17	מאפייני ההכללה במחקר האיכותני
18	שלושה סוגים של הכללה
20	הכללה ממקרה אחד למקרים אחרים
20	הכללה המעוגנת בתיאוריה או בתיאוריות
21	הכללה מהאוכלוסייה הנחקרת לאוכלוסיות אחרות
21	ניתוח-על איכותני כאמצעי להרחבת ההכללה
23	הערות לסיום הפרק
24	

שער שני: עיצוב המחקר

פרק 2: הנחות יסוד של המחקר האיכותני

29	שאלת יסוד פרדיגמטית ראשונה: מהו אופיה של המציאות?
31	שאלת יסוד פרדיגמטית שנייה: מהם היחסים בין היודע למושא הידע?
33	שאלת יסוד פרדיגמטית שלישית: מהן הדרכים למציאת ידע?
34	שאלת יסוד פרדיגמטית רביעית: מהי השפה ומהי דרך החשיבה שבה מתוארת המציאות?
36	שפות ומחשבות
37	מאפייני הנרטיב
38	השפה הנרטיבית כמשקפת חיים וכיוצרת חיים
40	

פרק 3: עיצוב מסגרת המחקר

- 42 הנחות תיאורטיות ופרספקטיבה מושגית
42 התנהלות המחקר ביחס לתיאוריות לא-מודעות של החוקרים
44 סקירת ספרות
45 מחקר גישוש כשלב מחקרי מקדים
48 עיצוב שאלות המחקר
50 מגוון שאלות מחקר
54 בחירת מדגם המחקר ושדה המחקר
57

פרק 4: שילובים מתודולוגיים במחקר האיכותני

- 61 השונות בין הגישות המחקריות ומשמעותן לשילוב המתודולוגיות
62 האתגר של שילוב וריאנטים מחקריים שונים
63 שילוב מתודות (כלי מחקר) במחקר
64 שילוב מתודולוגיות מחקריות
67 שילוב פרדיגמות (גישות-על)
68 שילוב סוגות במחקר
69 שילוב אינטגרטיבי של מרכיבי מחקר שונים
71 שילוב מצטלב של מרכיבי מחקר שונים
72 סיווג השילוב המצטלב על בסיס התייחסות לממד הזמן
73 סיווג השילוב המצטלב על בסיס התייחסות לפונקציה המחקרית
74

שער שלישי: איסוף נתונים

פרק 5: עקרונות איסוף הנתונים

- 79 האדם ככלי המחקר
79 מעורבות במחקר
81 ידע סמוי וידע גלוי
82 יחסי החוקרים עם משתתפי המחקר
84 בין קרבה לריחוק, בין יכולת אינטואיטיבית ליכולת אנליטית
85 מחקר שדה ממוקד בקבוצה ותרבות: ראייה אתנוגרפית
88 מחקר עומק ממוקד ביחידים: ראייה פנומנולוגית
91 אופיים של כלי איסוף הנתונים
93 מקורות מידע ראשוניים ומשניים
96

97	פרק 6: ראיונות
98	דפוסי הראיונות במחקר האיכותני
99	ראיונות ממוקדי קטגוריות, בעלי מובנות
102	ראיונות בעלי פתיחות ועומק
104	סגנון השיח, שאלות הריאיון ותיעודו
107	נוהל קיום הראיונות
109	סוגי השאלות בריאיון
109	שאלות תיאוריות
111	שאלות על משמעות
111	שאלות השוואתיות
112	שאלות מאתגרות
113	ניהול ריאיון עם ילדים
114	כללים אתיים ויחסים של אמון ושותפות
117	פרק 7: תצפיות
119	תצפית איכותנית מובנית
121	תצפית איכותנית חצי מובנית
123	תצפית מתערבת
126	תצפית משתתפת
128	השתתפות-מתצפתת
129	הריאיון המאזכר: תצפית המשולבת בריאיון
132	קבוצת מיקוד: שילוב של תצפית מתערבת עם ריאיון
	שער רביעי: ניתוח נתונים
139	פרק 8: עקרונות ניתוח הנתונים
139	מאפייני ניתוח הנתונים האיכותני
140	קטגוריזציה
142	קטגוריזציה בתהליך הניתוח
144	שמות הקטגוריות
145	שלבים מקדמיים של הניתוח
146	גישות לניתוח הנתונים
148	מתודולוגיית מחקר הממוקדת בקריטריונים: הליך מובנה
151	מתודולוגיית מחקר הממוקדת בקריטריונים: הליך חצי מובנה

153	מתודולוגיית מחקר הממוקדת בנחקרים
156	מתודולוגיה הממוקדת בנחקרים עם אוריינטציה קטגוריאלית
159	שימוש בתוכנת מחשב לניתוח נתונים
163	העתיד כבר כאן: האפשרויות הגלומות בבינה המלאכותית

פרק 9: שלב הניתוח הראשוני

168	חלוקת הנתונים ליחידות משמעות
169	מתן שמות (שיום) לקטעי הנתונים
174	אורכן של יחידות המשמעות
176	ניתוח ראשוני המבוסס על כמה קטגוריות-על
178	ניתוח ראשוני של כמה מקרים
179	מיחידות משמעות למערך של קטגוריות-על
182	הבינה המלאכותית (AI) באה לעזרתנו
184	מניתוח ראשוני לתיאור מצב של מחקר גישוש

פרק 10: שלב הניתוח הממפה

186	העמדת מערך קטגוריות הניתוח
189	הכנסת הנתונים למערך הקטגוריות
191	חלוקת קטגוריה תוכנית לכמה תת-קטגוריות תוכניות
193	איחוד קטגוריות לקטגוריה משותפת
194	שינויים במערך הקטגוריות תוך כדי שיבוץ הקטעים
195	ניתוח ממפה מרובה תת-מקרים
196	ממדיהן של הקטגוריות התוכניות

פרק 11: שלב הניתוח הממוקד

199	בחירה ממוקדת של נושא המחקר
202	קביעת הקטגוריה המרכזית
205	ניתוח ממוקד תוך עריכת שינויים מבניים משמעותיים
207	שינוי הפרספקטיבה התיאורטית של המחקר בעקבות הניתוח הממוקד
208	מה הלאה?

פרק 12: ניתוח נתונים מבני

210	יצירת הקטגוריות המבניות
213	הניתוח המבני הלא-מילולי
215	הניתוח המבני המילולי הכוללני

- 216 הניתוח המבני המילולי הנקודתי
217 הליך המחקר הממוקד בסוגיות מבניות
219 איסוף ושימור נתונים במחקר מבוסס מבנים
220 קריטריונים של איכות המחקר המתמקד במבנים

222 פרק 13: קביעת קריטריונים וניתוחם במחקר פעולה

- 223 עקרונות מחקר הפעולה
225 מחקר הפעולה כממוקד בעצמי של החוקרים
227 מחקר פעולה שיתופי
228 שלב קדם מחקר הפעולה
229 שלב א של מחקר הפעולה: הגדרת הבעיה ושאלות המחקר
230 ניסוח של הנחות המחקר ושאלותיו
232 שלב ב של מחקר הפעולה: תכנון
234 שלב ג של מחקר הפעולה: ביצוע הפעילות והמחקר הנלווה ותיאורם
236 שלב ד של מחקר הפעולה: סיכום, דיון ומסקנות
238 שלב ה של מחקר הפעולה: מעגלי המשך של מחקר הפעולה
238 שילוב של מחקר הפעולה עם מתודולוגיות מחקריות אחרות

שער חמישי: תיאוריה המעוגנת בנתונים

241 פרק 14: הבניית תיאוריה המעוגנת בנתונים

- 242 בין הסבר תיאורטי לתיאוריה המעוגנת בנתונים
244 בין תיאוריה "גדולה" לתיאוריה "מצומצמת"
246 תהליך המעבר מתיאור לתיאוריה המעוגנת בנתונים
250 שימוש בספרות תיאורטית
מתיאור המבוסס על מתודולוגיה ממוקדת קריטריונים
255 לתיאוריה המעוגנת בנתונים

260 פרק 15: הבניית תיאוריה המעוגנת בנתונים: הליך מסדר שני

- 260 תיאוריה המעוגנת בנתונים: בין סדר ראשון לסדר שני
262 ממערך קטגוריות תיאורי למערך קטגוריות תיאורטי
266 הבניית תיאוריה המתייחסת לשונות בין מקרים נחקרים
268 מניתוח תיאורטי מסדר ראשון לתיאוריה מעוגנת בנתונים מסדר שני
272 מתיאוריה מצומצמת לתיאוריה רחבה יותר

שער שישי: מהחוקרים לקוראים

277	פרק 16: הדו"ח המסכם של המחקר
279	מרכיבי הדו"ח המסכם
281	אופיו הגמיש של דו"ח המחקר האיכותני
282	אופיו הנרטיבי של הדו"ח הסופי
283	התקשורת עם קהל הקוראים
284	סגנונות של כתיבת הדו"ח
287	שימוש בייצוגים חזותיים
290	סוגי דו"חות מחקר
292	מאפייני תיאור הממצאים במתודולוגיות ממוקדות קריטריונים
294	מאפייני תיאור הממצאים במתודולוגיות ממוקדות נחקרים
298	מאפייני תיאור הממצאים בתיאוריה המעוגנת בנתונים
300	ממד הזמן בתיאור הממצאים
303	ביבליוגרפיה
323	מפתח העניינים

פתח דבר

בשנת 2003 פרסמתי את ספרי **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום**. הספר זכה לעשר הדפסות בנות אלף עותקים כל אחת ולא לפי כניסות למהדורותו הדיגיטלית. במושגים של ספר עיון אפשר לדבר על "רב מכר". הספר נזכר ברשימת רוב הסילבוסים של הקורסים האקדמיים למחקר איכותני ובלא מעטים מהם הוא ספר חובה. הוא אף תורגם לאנגלית ויצא לאור בהוצאה אקדמית מכובדת (Shkedi, 2005). בשנתיים האחרונות אזל הספר ממדפי חנויות הספרים, אולם הביקוש לו לא פחת. עקב מרחק השנים והשאלות והאתגרים שהעמידו בפני קוראים רבים – חלקם תלמידי, חלקם חוקרים וסטודנטים שפנו לייעוץ ולא מעטים ששלחו לי מילים או התקשרו אלי בווטסאפ – הגעתי למסקנה שעלי לפרסם מהדורה מחודשת ומעודכנת שתשקף את התמורות והניסיון שצברתי ושצברו אחרים. זו המהדורה המוגשת לכם הקוראים ולכל המעוניינים והמתעניינים במחקר איכותני.

הניסיון להציג שיטת מחקר וניתוח איכותניים מציב קושי עקרוני: האם כל המחקרים והחוקרים המזהים את עצמם כחוקרים איכותניים מדברים בלשון אחת ונאמנים לאותה מסורת מחקרית איכותנית? התשובה שלילית. תחת קורת הגג של המחקר האיכותני שוכנות מסורות מחקר אחדות ואף רבות. חלק ממסורות מחקר אלה שונות זו מזו בצורה קיצונית למדי. האם המסורת המחקרית האתנוגרפית זהה או לפחות דומה למחקר המתבסס רובו ככולו על ראיונות? האם מחקר נרטיבי המתמקד בסיפורי חיים של אנשים דומה למחקר איכותני המתבסס על ראיונות מובנים, או אף חצי מובנים? האם שני חוקרים המצהירים שהם עורכים מחקר נרטיבי נוקטים תהליכי מחקר זהים או אף דומים? התשובה לכל השאלות הללו ודומיהן היא שקיים שוני משמעותי בין מסורות, פרדיגמות (גישות), מתודולוגיות ומתודות המחקר, גם אם כולן מכנות את עצמן "מחקר איכותני".

בספרי **המשמעות מאחורי המילים** (שקדי, 2014; Shkedi, 2019), הצעתי הגדרה מקיפה למחקר איכותני שתציב תחת קורת גג אחת ועל בסיס מכנה משותף את כל המסורות המחקריות האיכותניות. הגדרה זו מדגישה את הפן המתודולוגי של המחקר המכיל את כל הפרדיגמות (גישות, תפיסות-על) המחקריות המקובלות

במחקר האיכותני, הסוגות המחקריות שבאות בו לידי ביטוי, המתודות המשמשות את החוקרים האיכותניים והמתודולוגיות (דרכי מחקר) המקובלות בו. למרות השוני הרב בין הביטויים המחקריים האיכותניים, אפשר להצביע על כמה יסודות משותפים לכל המחקרים האיכותניים והמייחדים אותם מהמחקרים הכמותניים.

על בסיס היסודות המשותפים הגדרתי שלושה מרכיבים במחקר האיכותני: א. המחקר האיכותני מתבסס על כישורי החקר האינטואיטיביים-התרשמותיים של בני האדם, וחותר לקרבה אל התופעות הנחקרות, למעורבות בהן ולאמפתיה למשתתפים במחקר.

ב. המחקר האיכותני מתבסס על כישורי החקר האנליטיים של בני האדם, תוך יצירת מרחק, רפלקציה ובקרה של התהליך המחקרי.

ג. מחקר איכותני נערך בשפת המילים – השפה הטבעית של בני האדם – ובסביבה הטבעית שבני האדם חיים בה.

על פי הגדרה זו אפשר לראות כי שני המרכיבים המתייחסים למיומנויות החקר המאפיינים את המחקר האיכותני – כישורי החקר האינטואיטיביים וכישורי החקר האנליטיים – נמצאים במתח זה עם זה ומשקפים ממדים המושכים לכיוונים מנוגדים. לכאורה הם נמצאים בסתירה זה לזה, אבל צירופם יחד הוא הנותן למחקר האיכותני את ייחודו. אליהם יש להוסיף, כמובן, את השימוש בשפת המילים כשפת המחקר, בהיותה השפה הטבעית ביותר של בני האדם. הן נתוני המחקר הן תוצריו ניתנים בעיקרם בשפת המילים. על מנת לחדד את המאפיין הזה של המחקר האיכותני, מרבים להשוותו ולהנגידו למחקר הכמותני, המתמקד בתמונה כמותית-סטטיסטית. במילים אחרות, בשעה שהמחקר הכמותני מתבסס על שפת המתמטיקה (ולא דווקא ולא רק על שפת המספרים, כפי שרבים נוטים לחשוב), מתבסס המחקר האיכותני, על כל מסורותיו, על שפת המילים (אך אינו נמנע מלהשתמש במספרים ובאמצעי תקשורת נוספים), אך לא בסטטיסטיקה מתוחכמת, שכן החוקרים סבורים כי המספרים מיטיבים להציג את התמונה התיאורית.

השימוש במילים ככלי המחקר וכמבטא את תוצריו אינו צריך להפתיע והיה מצופה, לכאורה, שהדבר יתקבל באופן הטבעי ביותר, שכן בני האדם בונים את עולמם במילים ובהן הם גם מפרשים את עצמם. באמצעות המילים מבינים רוב בני האדם את הסיטואציה שהם נתונים בה. מתוך כך משימתו של המחקר האיכותני היא למצוא משמעות בעזרת המילים ולהציגה לאחרים. שני המרכיבים האחרים המאפיינים את המחקר האיכותני הם כישורי חקר אינטואיטיביים ואנליטיים הנמצאים במתח זה עם זה ומשקפים תפיסות שמושכות לכיוונים מנוגדים. אבל דווקא השילוב של מרכיבים סותרים אלה לתפיסה מחקרית אחת הוא שמקנה למחקר האיכותני את ייחודו. אם חסר אחד משלושת המרכיבים הללו, אי-אפשר לאפיין את המחקר כאיכותני. כל מחקר או יצירה שיש בהם ביטוי לכל שלושת המרכיבים – שפת המילים והסביבה

הטבעית, כישורי החקר האינטואיטיביים-ההתרשמותיים וכישורי החקר האנליטיים – יכולים להתפתס כמשויכים למחקר האיכותני.

כוחה של שפת המילים בחיי בני האדם מתבטא בכך שאנשים מקיימים שיה במילים, בעל פה או בכתב, על חייהם, עברם, ההווה והעתיד שלפניהם. חיי בני האדם מאורגנים בסיפורים והם יכולים להיות מובנים בצורה הטובה ביותר באמצעות סיפורים. המפגשים של בני האדם עם העולם הסובב אותם ועם בני אדם אחרים כרוכים בתהליך של הבניית סיפורים אישיים וחברתיים של המספרים ושל המאזינים. הסיפור הוא הנוף שבו בני האדם מתפקדים ומוצאים משמעות לתפקודם. אולם הם אינם מודעים בהכרח לעובדה שהסיפורים הם חלק מהווייתם ואף אינם מצליחים בנקל להציג את סיפוריהם באופן סדור וברור, לא לזולתם ואף לא לעצמם. התיאור האיכותני אינו צירוף של מילים אלא מטרתו הצגת סיפור עם משמעות. המחקר האיכותני מבקש לרדת לעומקו של העולם של נחקריו ולחשוף את המשמעות שמאחורי המילים וסיפוריהם. הוא מבוסס על ההנחה שתופעות חייהם של בני האדם יוצגו באופן הטוב ביותר בסיפורים ובדרך נרטיבית-מילולית.

מילים הן יותר מאמצעי תקשורת: הן כלי להבניית המציאות. צירופן יחד לסיפור לא רק מבטא מציאות אלא גם יוצר אותה. החוקרים האיכותניים קשובים לכל מילה שאומרים משתתפי המחקר ומניחים שכל מילה כפי שהיא נאמרת וצירופה למילים אחרות משקפת את דעותיהם, השקפותיהם, רגשותיהם ומעשיהם. זהו תפקידם העיקרי של החוקרים האיכותניים: לסייע לבני האדם לספר את סיפורם, להיות מודעים להיותם בעלי סיפורים, לחשוף את סיפורם, להבהירו ולהציג את משמעותו הן לעצמם הן לחוקרים.

אולם למרות תרומתו המשמעותית להעמדת תיאורים בעלי משמעות המשקפים באופן מהימן את עולמם של בני האדם, המחקר האיכותני אינו נעצר בהכרח בהשיגו מטרה זו. לא זו בלבד שהוא יכול להיות מלווה בהמשגה תיאורטית המקשרת את התמונה המחקרית המתקבלת למסורות מחקריות-אקדמיות, אלא שיש בכוחו להבנות תיאוריות המעוגנות בנתונים שבשדה המחקר. קראתי למהדורה המחודשת והמעודכנת של ספר זה עוד מילים המנסות לגעת: **מתיאור איכותני לתיאוריה המעוגנת בנתונים**, כדי להדגיש שהחוקרים האיכותניים לא רק עוסקים בסיפור האותנטי של המשתתפים במחקר אלא גם מבקשים לתת לו משמעות תיאורטית, להעמיד תיאוריה המעוגנת בנתונים הצומחת מסיפוריהם ומעשיהם עד כדי יכולת המשגתם של סיפורים אלה והכללתם בתיאוריה.

מהדורה מחודשת, מעודכנת ומורחבת זו לא זו בלבד שהיא מעדכנת את הסוגיות שהופיעו במהדורות הקודמות, אלא אף מוסיפה סוגיות ופרקים שלא הופיעו במהדורה הקודמת אך רלוונטיים לכל מי שמתעניין במחקר איכותני. לאור השינויים, התוספות והעדכונים במהדורה החדשה שלפניכם, אפשר לראות בה ספר חדש. זהו

אכן ספר חדש, גם בתוכנו. הוא משמר את איכותן של המהדורות הקודמות שזכו לאמונם של החוקרים, מורי המחקר הסטודנטים והקוראים, אך מבקש להוסיף, לעדכן ולחדש. הפעם ברצוני לכוון גם לאוכלוסייה חדשה שלא עמדה לנגד עיני במהדורות הקודמות ואולי אף לא הייתה רלוונטית אז. כוונתי לקהילת החוקרים הכללית בתחום מדעי החברה והחינוך שרובה נאמנה להגמוניה של המחקר הכמותני, אך במרוצת השנים הכירה גם במחקר האיכותני במידה רבה כאפשרות של מחקר משולב עם מחקר כמותני. פרק 4 בספר, שלא נכלל במהדורה הקודמת, מוקדש לשילוב גישות במחקר. בעבודתי רבת השנים עם חוקרים הנאמנים להגמוניה הכמותנית במחקר למדתי שרבים מהם אינם מכירים את המחקר האיכותני וסבורים כי מדובר במחקר התרשמותי ולא במחקר העונה על אמות מידה מחקריות מחייבות. ספר זה מתמודד במידה רבה עם הנחה שגויה זו ולא במקרה הפרק הראשון של הספר הוקדש לסוגיה זו. אני מקווה שגם החוקרים הנאמנים להגמוניה הכמותנית יעיינו בו ואולי אף ילמדו ויפתעו מאתגרי איכות המחקר הגלומים במתודולוגיה האיכותנית ומהאפשרויות שהיא מציבה לפני החוקרים.

כמו כן אני מקווה לפנות לקהל קוראים נוסף שאינו נמנה עם אנשי מחקר, קהל שמגלה עניין בסוגיות המחקר, אך חלקו שבוי עדיין בתפיסה כאילו המחקר הכמותני הוא המסגרת המחקרית המקובלת האפשרית, האולטימטיבית והאמיתית היחידה. ברצוני להציג לקהל זה את הספר לקריאה ולעיון על מנת שייכיר עולם מחקרי שאינו זוכה לפרסום בקהילת הקוראים הרחבה. אולי בכך נבסס את מקומו של המחקר האיכותני בעולם המחקרי-אקדמי כשווה ערך למסורת המחקר הכמותני המקובלת. במרוצת השנים שעברו מאז פרסום ספרי "מילים המנסות לגעת" הדרכתי עשרות תלמידים בעבודות דוקטורט ותואר שני. מאות השתתפו בשיעורי המחקר שהעברתי, ואלפים רבים קראו את ספרי והסתייעו בו למחקריהם ואף לא מעטים מהם פנו אלי ליעוץ ולהדרכה. כל אלו, כולם, אתגרו אותי בשאלות שהובילו בסופו של דבר לכתיבת ספר זה.

אני מבקש להודות לעורכת הלשונית הרצליה אפרתי ולאנשי הוצאת מאגנס על העבודה הקפדנית בהפקת הספר.

וכמובן תודה לאשתי, ד"ר חגית שקדי, ולילדי שתמכו בי, כל אחד בדרכו: לבתי הילה, לבני יזהר, שתרים את האיור הנפלא לעטיפת הספר, ולבני יובל, שפיתח בעבורי את תוכנת העזר "נרלייזר" לניתוח נתונים, ומוסיף ומפתח את התוכנה החדשה "נרלייזר AI", במיוחד לקראת הוצאת ספר זה, והמותאמת לתהליכי המחקר והניתוח המוצגים בספר זה.